

ПОЛІТОЛОГІЯ

Кривошея В. В.

До історії політичної думки XVI – XVII ст.

Розглядаються особливості розвитку політичної думки XVI – XVII ст. в різних історичних періодах, основні теорії, які панували в тогочасній історіографії.

В козацьку добу українозавчі студії розвивалися в різних історичних періодах: I. Праці в умовах становлення козацтва як стану (перша половина XVI – 1648 рр.). II. Праці в умовах самостійної козацько-гетьманської держави (1648 – 1708 рр.). III. Пошуки в умовах ліквідації Гетьманщини і полково-сотенного устрою (1709 – 1782 рр.).

В перший період була сприйнята аристократична сарматська теорія, яка панувала в тогочасній польській історіографії. Одним із її прибічників був Станіслав Оріховський (1513 – 1566), який народився в с. Оріховці Перемишлянського повіту Руського воєводства. Освіту здобув у Перемишлі, Краківському (від 1526), Віденському (з 1527), Вітенберзькому (1529), Падуанському (1532), Болонському (1540) університетах; удосконалював знання у Венеції, Римі, Ляйпцигу. Найважливіші твори – «Про турецьку загрозу» (дві промови, видані в Кракові, 1543, 1544), «Про целібат» (Краків, 1547). «Напучення польському королеві Сигізмунду Августу» (у двох редакціях – 1543 і 1548 рр.), «Літопис», «Промова на похоронах Сигізмунда I» (Венеція, 1548) [1] – написані переважно латиною в період, коли він був католицьким священиком (1543 – 1551) на батьківщині. С.Оріховський в той час визначався – «gente Ruthenus, natione Polonus» – як представник народу руського, нації польської чи «племені руського, нації польської» за В. Литвиновим [2,347]. Він підкреслював походження русів від скіфів, заявляючи: «племені скіфського, народності руської... Русь є моєю батьківщиною» [3,198], а у зверненні до польського короля з гордістю писав, що він русин і «пишаюся цим і про це говорю прямо» [4,195]. С.Оріховський намагається довести глибокі історичні коріння слов'ян і русів: «Предки наші зі слов'ян в часи Чеха, а також Леха і Руса вождів у ці краї прийшли... Чех, також Лех і Рус при Александрі королі (Македонському) мужніми і славними у воєнному мистецтві вождями були і свою генерацію (якому Македонія з

Далмацією найпершим і найправдивішим гніздом є) в Сарматії європейській залишили» [5, 12-13].

В працях С.Оріховського сформована ідеєю самобутнього руського культурноісторичного суспільства. Звертаючи увагу на татарські набіги, «а оскільки ми в Русі щороку зазнаємо ворожих нападівполонених, щойно з Русі поведених до Скитії» [6], він давав рекомендації королю: «Передусім прямуй у Русь, мешканці якої зазнають нападів численних ворогів. Прийди у цю провінцію, Августе, оглянь її укріплення, захисти слабкі місця фортець, набудуй міцних побільше. Покажи себе королем, який може прогнати від нас скіфів, волохів і турків. Отож доведи отут, у Русі (а не у Вільні чи Кракові), що можна поклатись на твою доблесть. Хай будуть ті міста пристанищем священників і купців, а не тільки місцем вияву твоєї доблесті і військової вправності. Поспішай туди, у Русь. Хоробрі мужі за тобою посліду-ють. З тобою пойдуть лицарі, а не ганебні блазні. У Русі житимуть з тобою, нарешті, воїни і польські вершники, а не хвальки й нікчемні актори. Коли сусідка Скитія (Волощина чи Туреччина) почує брязкіт зброї в Кременці, або в Перемишлі, чи на Київщині, скаже, охоплена страхом».

Блискучу характеристику становому поділу тогочасного суспільства дав С.Оріховський в праці «Про турецьку загрозу. Слово перше (до польської шляхти)»: «Першим був стан хліборобів, яким доручено було турботу про достаток харчів. Другий — рівний цьому — стан духовенства, покликанням якого було роз'яснювати Божу волю. Третій, до якого й ви, шляхтичі, належите, — лицарський стан — охоронці республіки й захисники всіх громадян. У непохитній згоді жили наші прадіди в республіці, влаштованій таким чином, зайнятий був кожен своєю працею: воїн не відбирав плуга в землероба, священник не сперечався з воїном за меча: селянин орав, солдат боровся, духівник наунав». Приклад використання в літературі родової історичної пам'яті наводить С.Оріховський у творі «Про турецьку загрозу слово друге (до короля Сигізмунда)» (1544) «Поразка трапилася за пам'яті батьків наших. У ній брав участь і дід мій Олександр, який з Русі на цю Варненську війну юнаком пішов і в ній показав себе лицарем хоробрим і воїном відважним. Після того як майже всі його відділки, які з Перемишлянської округи з собою привів, загинули, повернувся додому».

Неминучим у працях політичних мислителів доби Відродження є звеличення видатної особистості, її ролі в історичному процесі. Це — яскравий вияв реалізації ідеї антропоцентризму спостерігається в «Промові на похороні польського короля Сигізмунда Ягеллона», а також «Життя і смерть Яна Тарнавського». В праці «Квінкункс» (1564) С.Оріховських вперше згадував козаків і прославляв Дмитра Вишневецького: «Минуло осені з чільними волинськими козаками загинув у Волощині також Дмитро Вишневецький, якого Сулейман-цар наказав забити в Константинополі. Вишневецькі Його, як святого Севастяна, повішено було на гаках».

В перший період маємо праці, переважно польських та інших іноземних письменників, істориків та краєзнавців. Серед них варто відзначити «Хроніку Європейської Сарматії» А.Гваньїні [7], хроніки Бельських та Стрийковського [8]. О.Гваньїні вважав козаків «смлі-

вими», «мужніми», а слово «козак» переводив як «лицар або воїн». Писемна достовірна згадка про українських козаків знаходиться у хроніці Бельських і належить до 1489 року, яких вів вважав дрібними землевласниками. М.Стрийковський вождем-родоначальником козаків вважав Козака і заснування Києва відносив до 430 року, Ян **Бінвільський** — 466 року [9,236]. Павло **П'ясецький** писав, що слов'яни походять від сарматів, а руси — від роксоланів [10,68,71].

М.Меховський вважав, що існували дві Сарматії і цю тезу активно розвивав у своєму трактаті [11]. До європейської Сарматії він відносив і русів, литовців та московитів. **В.Коховський** мав точку зору, що слово «козак» походить від «коза».

С.Герберштейн констатував, що існує кілька точок зору про виникнення Русі: «Существуют различные мнения о том, от чего Руссия получила свое название. Некоторые думают, что она получила имя от Русса, брата или племянника Леха, князя польского, который будто бы был русским князем; по другим — от одного очень древнего города, именем Русса, недалеко от Великого Новгорода; по третьим — от смутлого цвета этого народа. Многие полагают, что Руссия прозвалась от Роксолании через перемену звуков. Но москвиты отвергают эти мнения, как несогласные с истиной, подтверждая тем, что их народ издревле назван Россея, т. е. народом рассеянным или разбросанным, на что указывает самое имя, потому что Россея, на языке руссов, значит рассеяние. Справедливость этого ясно доказывается тем, что и теперь еще разные народы живут в Руссии перемешанно друг с другом и что различные области Руссии смешаны и перерезываемы другими, Известно также читающим Священное Писание, что и пророки употребляют слово «рассеяние», когда говорят о рассеянии народов» [12,155]. Описуючи Дніпро, С. Герберштейн звертає увагу на колишню столицю Русів і Лівобережжя під назвою Сіверщина: «Если все поднимается по Борисфену, то придешь к городу Черкасам, лежащему на запад, а оттуда к весьма древнему городу Киеву, некогда столице России; там, за Борисфеном, лежит область северская, доселе обитаемая» [12,156].

Перераховуючи розселення слов'янських племен С.Герберштейн вказував: «третьи, живущие по Борисфену, где нынче Киев, полянами; четвертые — древляне, живущие в рощах, поселившиеся между Двиной и Припятью, названы дреговичами, другие - полочане, по реке Полоте, которая впадает в Двину; другие около озера Ильменя, которые заняли Новгород и поставили у себя князя по имени Гостомыс; другие по рекам Десне и Суде названы северами или северскими; другие же около истоков Волги и Борисфена прозваны кривичами; их столица и крепость — Смоленск. Об этом свидетельствуют их собственные летописи» [12,157].

Націленістю на захист віри предків та пошуки шляхів самоствердження українського народу відзначаються твори Дем'яна (Даміана) **Наливайко** (р. н. н. — 1627), брата Северина Наливайка, який здобув освіту в Острозькій академії, де згодом і викладав [13].

В українських землях досліджувана проблематика з'являлась на сторінках полемістичних творів. **Зизаній-Тустановський** [14] (родове прізвище Кукіль-Тустановський) Лаврентій Іванович (60-ті рр. XVI ст. — після 1634) народився, імовірно, в м. Потеличі (Галичина). По-

ходив з міщанської родини. Освіту здобував, імовірно, у львівській братській школі та Острозькій колегії. Був учителем і проповідником Львівської, Брестської, Віленської братських шкіл. 1596 року брав участь у виданні «Граматики словенської», «Азбуки» (разом із братом), підготував «Катехізис» (1600) та «Книгу про віру» (прибл. 1596). З 1612 року жив у маєтку князя Євфимія Корецького і був священником соборної церкви у Корці. Приблизно від 1620 року, на запрошення Єлисея Плетенецького, працює редактором і перекладачем у Лаврській друкарні. Вагомим внеском до розвитку української думки є «Катехізис» [15]. Його рідний брат був авторитетним ідеологом Львівського братства Стефан, чернече ім'я – Сильвестр (бл. 1550 р. – 1600) У 1586 – 1693 роках був учителем Львівської братської школи. На початку 1593 року на запрошення Віленського братства разом із Юрієм Рогатинцем прибув до Вільна, де розгорнув активну антикатолицьку і проповідницьку діяльність. Остання викликала таке невдоволення у вищих церковних і світських політ. колах Речі Посполитої, що митрополит Рогоза і польський король видали кілька грамот із забороною йому виступати з проповідями. Відомо, що на новгородському православному соборі митрополит Рогоза відлучив його від церкви. Автор творів: «Катехізис» (Вільно, 1595), «Казання св. Кирила, патріарха Єрусалимського про антихриста і знаки його...» [16]. «Катехізис» знищено, жодного примірника не збереглося. Проте зміст цього твору відображено в «Неблагословенній грамоті Київ, митрополита Рогози Стефана Зизанію з забороною йому проповідувати в церквах Слово Боже...», а також у брошурі єзуїта Щасного Жебровського (Мартіна Лаща) «Кукіль, який сіє Стефан Зизаній в руських церквах у Вільно» (1595) [17]. Аналіз цих джерел, а також «Казання св. Кирила...» дозволяє зробити висновок, що у своїй творчості Зизаній зробив спробу модифікувати православну доктрину в руслі реформаційних ідей. Про це свідчить обстоювання ним принципу соборності, згідно з яким не верховні пастирі, а віруючі миряни повинні контролювати священників, брати участь в управлінні церквою й мати право голосу в справах віри. Як представник демократичних кіл братського руху, був прихильником активної протидії соціальному, нац. і духовному гнобленню укр. народу з боку польської королівської влади і відзначався негативним ставленням до неї. Папу Римського називав антихристом.

Представник містико-аскетичного напрямку в українській суспільно-політичній думці кінця XVI — початку XVII ст., орієнтованого насамперед на греко-візантійські і давньоруські духовні цінності Іван Вишенський [18] (бл. 1550 — між 1621 — 1633) походив з м. Судової Вишні поблизу Перемишля, найімовірніше, з міщанського або дрібношляхетського середовища. Навчався у початковій школі, можливо, при Перемишльській єпископії, зблизився з львівськими братчиками, співробітничав з Острозьким культурно-освітнім осередком. Відомо про перебування В. у Спаському монастирі поблизу Перемишля, у Львові, в Іпатівському монастирі, у волинських містах — Луцьку, Жидичині. Жив тривалий час і провів останні роки життя на Афоні. На межі 1604 — 1605 років відвідав батьківщину [19]. Категорично заперечуючи цінність світських наук, обстоює обмеження шкільних навчальних програм вивченням Біблії та творами східної

патристики, що не було сприйнято діячами братств та Острозького культурноосвітнього осередку.

Викладач Острозької академії, ректор Київської братської школи (1619 – 1620), з жовтня 1620 року – архієпископ Полоцький, Вітебський і Мстиславський Максим Герасимович, чернець ім'я – Мелетій (бл. 1575 – 1633) народився у містечку Смотричі Подільського воєводства. Навчався в Острозькій академії, Віленській єзуїтській колегії, університетах Лейпцига, Нюрнберга та Віттенберга. Після повернення близько 1608 року на батьківщину співпрацював з Віленським братством (майже 10 років викладав у його школі). Писав полемічні антиуніатські твори, головними з яких були «Тренос, або плач східної церкви» (1610) [20] і «Верифікація прав ... народу руського» (1621) [21]. В них обгрунтовував гідність, права, звичаї, віру й культуру народу руського [22]. До історії української культури увійшов як автор однієї з найвизначніших пам'яток мовознавства «Грамматіки славенския правилно синтаґма» (Єв'є, 1619) [23], в якій, враховуючи вітчизняну граматичну традицію, мовну практику, ренесансний досвід критичного вивчення текстів, дослідив старовинні й сучасні йому пам'ятки для здійснення адекватного опису тогочасної мовної системи. Створений підручник, що кодифікував церковнослов'янську мову на основі її східнослов'янської редакції. Останні роки життя був архимандритом Дерманського Троїцького монастиря, куди переїхав 1627 року, прийнявши унію, перехід до якої обгрунтовував у своїй праці «Апологія» [24].

Митрополит Київський і Галицький (1620 – 1631) Іван Матвійович **Борецький** [25], у чернецтві – Йов (р. н. н. – 1631) народився у с. Бірчому на Львівщині в родині дрібного шляхтича. Освіту здобув, імовірно, у Львівській братській школі та Острозькому колегіумі. У 1604 році став ректором Львівської братської школи, а в 1611 році – священиком Воскресенської церкви у Києві, де організував Київське братство і братську школу, ректором якої став 1615 року. У 1619 року, прийнявши чернецтво, став ігуменом Києво-Михайлівського монастиря. Твори Борецького до нашого часу майже не збереглися. Втім уявлення про його ідеї дають твори, авторство яких приписують йому, як от полемічного твору «Пересторога» (бл. 1605 – 1606) [26]. В ньому яскраво виражена антикатолицька та антиуніатська спрямованість. Йому приписується і підписаний ним, разом з іншими церковними діячами, твір «Протестація» (1621) [27]. На думку деяких дослідників, є підстави вважати Борецького автором проекту виступу члена віленського братства на сеймику (між 1603 – 1605), коментарів до польськомовного перекладу листа Мелетія Пігаса «Банкет душевний» (між 1597 – 1600), а також «Юстифікації», що розвиває тези другої частини «Протестації». Як у «Протестації», так і в «Юстифікації» Борецький обстоює права, звичаї й віру українського народу. Водночас у відповідь на утиски і порушення прав висловлюється ідея про політичного союз з Московською державою. Й. Борецький розпочинав генеалогію козацтва з наслідня Яфета і вважав їх нащадками Олега і Володимира, приписуючи їм штурм Царгороду.

Хоробрість козацтва описана **Саковичем** Каллістом, чернець ім'я – Касян (1578 – 1647) у вірші «На герб сильного Войська його королівської милості Запорозького», де він вказував «Кгда мензства запорозцов

королеве дознали, Теди за герб такого їм рицера дали. Которий ото готов ойчизні служити, За вольность її і свой живот положити. І, як треба, землею альбо тиж водою — Вшеляко он способний і прудкий до бою». Вірш «На жалосний погреб зацного рицера Петра Конашевича Сагайдачного, гетьмана війська його королівської милості Запорозького, зложонн през інока Касіана Саковича, ректора школ Київських, в братстві, мовленії од його спудейов на погребі того цного рицера в Києві, в неділю провондую, року Божого тисяча шестисот двадцять второго» [28] про героїзм козаків посилається на старовинні хроніки, про які йому, очевидно, відомо було автору ще з часів студентства в Краківському університеті і Замоївській академіях:

«Кройники о їх мензстві старії писали,
Як оні неприятелей ойчизних бивали,
Морем, сухом, частокроть пішо, і тиж конно,

Хотяя ся неприятель їх убирав збройно». У своєму панегирику К.Сакович здійснює перенесення всієї давньоруської історії на козацтво, тим самим обрунтовуючи неперервність історії народу: «Плем'я то ест з насіння оного Яфета, Которий з Сімом покрив отчії секрета . За Олега, росського монархи, пливали В човнах по морю і на Царград штурмували». Згідно тексту віршу козацькі пращури разом з князем Володимиром Русь хрестили. Автор змальовує козаків як захисники Вітчизни від татар:

«О Войську Запорозьком кождий может знати,
Як оно ойчизні ест потребно, уважати.

Україна тим військом вцале зоставает.
А где запорозцов ніт, татарин впадает».

Вказує на шляхетський спосіб здобуття вольностей через службу «кровю»: «Не грошми, але кров'ю ся її докупають».

Войсько Запорозькое вольности набило». Серед вольностей, які собі козаки завоювали вказуються наступні:

«Од вшеляких податков і судов вольними

Естесьте заслугами сроїми годними». Автор стверджував наявність у козацькому середовищі «Бивали межи військом тим князі і пани, З которих виходили добрії гетьмани». Сакович в 1620 — 1624 роках, після Йова Борецького, був викладачем і ректором Київської братської школи, а згодом проповідником у Любліні при православному братстві. 1625 року прийняв унію, 1641 року — католицизм і вступив до чину августинців, видав низку полемічних творів, спрямованих проти православної церкви, її ієрархії, чинів та обрядів.

Автор «Книга о правдивой едности православных христиан церкви восточной, там же против апостатов и о их лживой унии» (1623) **Копистенський** чернече ім'я — Захарія, псевдонім Азаріас (бл. 1590 — 21.03.1627) походив з Перемишля Руського воеводства, небіж православного єпископа Перемишльського і Самбірського, який відмовився прийняти унію. Освіту здобув у школі Львівського братства. Вирізнявся серед сучасників високою освіченістю, володів грецькою, польською, латинською мовами. 1616 року переїхав до Києва, де активно включився у діяльність Київського братства. Висловлюється припущення про можливість його ігуменства в Братському монастирі [29]. З 20 листопада 1624 року став архімандритом Києво-Печерської лаври. Найвагоміша праця Копистенського — «Палінодія,

или Книга обороны кафолической святой апостольной восточней церкви и святых патриархов, и о греках, и о россох христьянех» (1621 – 1622) [30] – спрямована проти книги віленського уніатського архімандрита Лева Кревзи «Оброна једности сјеркiewney» (Вільно, 1617) [31]. В вій автор обороняв руський (український) народ від духовного поневолення католиками і уніатами, стверджуючи про незаконність Брестської унії. Історію «роського» народу виводив ще Троянових часів, ведучи її через давньоруських князів до запорозьких козаків. Серед суспільно-політичних та історико-культурних проблем найбільшу увагу приділяв питанням обстоювання православної віри, українських духовних традицій, загальнослов'янської єдності, розвитку книжності слов'янських народів. Високо оцінював просвітницьку діяльність Кирила та Мефодія, Теофілакта Болгарського, Йоана Рильського, Григорія Цамблака. Копистенському належить також низка перекладів (один із авторів перекладу з грецької «Часослова» (1616), передмов та дві проповіді — «Казанье на честномъ погребѣ блаженного мужа и прелебного кір отца Слїсеа Плетенецкого» (1625) та «Омілія албо казанье на роковую память... Слїсеа Плетенецкого» (1625), які вперше в українознавстві дали історичну оцінку діяльності його сучасника Плетенецького.

Один з наступних ректорів Київської братської школи (1628 – 1632 рр.) Хома (Томаш) Якович (р. н. н. – не пізніше 1647) народився у м. Могильові в міщанській сім'ї. Навчався у Замоїській і Краківській академіях, останню закінчив 1625 року. Найбільш відомий його твір польськомовна поема «Лабіринт», «відзначена яскраво вираженою ренесансно-гуманістичною спрямованістю, зокрема в тлумаченні історичного процесу як наслідку розумної чи нерозумної діяльності певного народу та його керівної верстви, а не як результату провіденціалістської функції Бога». Мудрість за княжчої доби призвело, на думку Євлевича, до величі й розквіту давньоруської держави, забезпечило процвітання її міст, у першу чергу Києва й Галича. Навернення до Мудрості, плекання своїх звичаїв і віри, розвиток освіти, підтримуваної щедрими меценатами, здатні, як стверджує Євлевич, повернути втрачену могутність, відродити давню славу і лише Мудрість приведе до того, що «на леміш гармати всі б перекували, шаблі криві на коси перейменували» [32]. А для здійснення цього у непрякій формі висловлено ідею володаря як «філософа на троні».

Транквіліон-Ставровецький Кирило (р. н. н. – 1646) освіту здобув, імовірно, в Замоїській академії, володів польською, грецькою, латинською, старослов'янською мовами. У 80-х роках XVI ст. був даскалом Львівської, а з 1592 року – Віленської братських шкіл. У 1614 – 1625 роках вів активну проповідницьку діяльність, зокрема у Замості. Був ігуменом Унівського і Любартівського монастирів [33]. Після засудження Собором православних ієрархів (1621 – 1622) його твору «Євангеліє учителное» як єретичного, приймає унію (1626). Цей твір, за царським наказом від 1627 року, підлягав спаленню, інші праці Транквіліона-Ставровецького заборонялись. У Чернігові, де після прийняття унії призначається архімандритом уніатського Єлєцького монастиря, засновує друкарню. До основних творів Транквіліону-Ставровецькому належать «Зерцало богословія», «Євангеліє учителное» та «Перло многоцінное». Високо цінуючи «внутрішню»,

тобто зафіксовану в Біблії й теоретично осмислену патристикою мудрість, виступав за розвиток і світського, «зовнішнього» знання, прославляв науки, філософію, вважав їх необхідними і корисними для людини й суспільства [34]. Дослідники вважають, що «підґрунтям чернігівської літературно-філософської школи можна вважати погляди К.Транквіліона-Старовецького» [35].

Павло, чернець ім'я — Памво (імовірно, між 1555/60 — 1632) народився в с. Чайковичах Руського воєводства. Здобувши освіту, працював друкарем і гравером у Стрятині, Перемишлі, Львові. Певний час служив у перемишльського єпископа Михайла Копистенського, згодом був дидакалом і друкарем Львівського братства. У Львові видав книжечку «На рождство ... вЂршЂ для уЂхи православньм христїаном», присвячений єпископу львівському Єремїї Тисаровському, чим фундував присвяти православним ієрархам. 1616 року, на запрошення Є. Плетенецького, оселився в Києві, де в гуртку Лаврської друкарні реалізував себе як мовознавець, письменник, поет, перекладач, друкар, гравер. Найвагомішою працею Беринди є енциклопедичний «Лексікон҃ славенороскій и именѣ тлЂкованїе» (1627) з використанням грецької, латинської, арабської, єврейської і майже всіх слов'янських мов для витлумачення семи тисяч термінів [36], якому належить почесне місце не лише в українській, а й загалом у слов'янській лінгвістиці. Дослідники його вважають, що це «багатоплановий науково-лінгвістичний твір» [37]. У поетичному доробку «На рождство Христово вЂршь» (1616), вірш «На Стефана-первомученика», можливо, також вірші у збірці «О воспитанїи чад» він торкався злободенних проблем тогочасного життя, насамперед боротьби українського і білоруського народів, обстоювання їхніх релігійних прав і традицій. Використовує у своїй творчості тогочасну українську мову майже без церковнослов'янізмів [38]. Вперше в українському друкарстві запропонував сюжетні ілюстрації («Євангелїя учительна» — Кринос, 1606).

Митрополит Київський **Копинський** [39], чернець ім'я — Ісаїя (р. н. н. — 1640) народився у шляхетській родині в с. Копин Підляшського воєводства. Освіту здобув у Львові і Острозькій академії. Був одним із засновників Київського братства і школи. Чернець Києво-Печерської Лаври. Ігумен Братського (з 1615), Межигірського (1616 — 1619), Густинського Прилуцького монастирів (1619 — 1620). 1620 року висвячений на єпископа Перемишльського, яким був лише номінально. 1628 року став єпископом Смоленським і Чернігівським та всього Сіверу. У 1631 році Копинський обраний митрополитом Київським, але усунутий П.Могилою, підтриманим однодумцями Й.Борецького і визнаним польським королівським урядом. Продовжував течії в українській суспільно-політичній думці, репрезентованою І.Вишенським, Й.Княгиницьким та ін., яка переосмислювала на українському ґрунті афонський містицизм, концепція євангельського життя в істині. У своєму головному творі «Алфавїт духовний», відомому також під назвою «ЛЂствица духовного по БозЂ иноческого жительствова», взірцем для написання якого був твір славнозвісного аскета-містика Йоана Синайського «Лествица», зосереджується на проблемі людини, розкриває суть євангельського життя в істині, викладає своє розуміння шляхів пізнання світу, людини і Бога.Праці Ко-

пинського мали загалом практичний характер, були позбавлені крайнощів безраднісного аскетизму, відзначалися доступністю, християнським оптимізмом, були популярними у тогочасного читача [40].

Петро [41] (1596 – 1647) народився у Молдавії в родині майбутнього господаря Валахії і Молдови Симеона. Освіту здобув у школі Львівського братства і в закордонних університетах (можливо, Франції і Голландії). У 1625 році прийняв чернецтво, архімандрит Києво-Печерської лаври (з 1627), митрополит Київський, Галицький і всієї Русі (з 1632), екзарх Константинопольського патріарха. У 1632 році П.Могила заснував Києво-Могилянську колегію – перший вищий навчальний заклад на землях східних і південних слов'ян, який став найзначнішим центром слов'янознавчих студій, серед яких руська (українська) тематика займала провідне місце. В церковній діяльності був одним з ініціаторів зближення всіх християнських церков. До основних творів Могили належать передмова до «Номоканон» (1629), «Антологія, сиреч молитвы» (1636), в якому велике значення надавалася руській мові у вихованні молоді, «Євангеліє учителное» (1637), «Літос» (1644), «Православне сповідання віри» (1640 – 1645), «Требник» (1646) мали цінність у захисті православної церкви від уніатів і католиків [42]. Був одним із перших православних мислителів в Україні, який, виходячи із вчення про природне право, став думати про майбутню українську державу. Основним державотворчим чинником він уважав не якийсь окремий стан, а злагоду, єдність усіх станів, етнічних угруповань і конфесій в Україні при сильній монархічній владі, обмежена законом і правом як даром Божим.

Кононович-Горбацький [43] Осип Кононович, у чернецтві – Йосиф (р. н. н. – 1653) походив з Галичини з міщанської сім'ї, навчався, ймовірно, у Віленській братській школі та Замоїській академії. В 1642 – 1646 роках обіймав посаду ректора Києво-Могилянського колегіуму, 1646 – 1650 роках – ігумена Михайлівського Золотоверхого монастиря, 1650-1653 роках – єпископа Мстиславського, Оршанського і Могилівського. Автор навчальних курсів з риторики під назвою «Оратор могилянський» («*Orator mohileanus*», 1635 – 1636) та філософії, від якого зберігся лише курс логіки («*Subsidium logicae*», 1636 – 1642) [44]. Суспільно-політичні погляди Кононовича-Горбацького характеризувалися орієнтацією на ідею «природного права», направлену на відстоювання релігійних, культурних та мовних прав руського (українського) народу в межах Речі Посполитої.

Кисіль Адам Григорович (1600 – 1653) народився у с. Низкиничі на Волині. Освіту здобув у Замоїській академії. Займався дипломатичною діяльністю, обіймав посади чернігівського підкоморія (1633 – 1639) та каштеляна (1639 – 1645), київський каштеляна (1645 – 1648), брацлавського (1648) і київського (1649 – 1651) воєводи. У своїх численних промовах на Сеймах як єдиний православний сенатор сформулював політико-правову концепцію регіональної українсько-руської шляхетської політичної нації руських сарматів, що, уклавши угоду з польськими сарматами, несуть відповідальність за свою спільноту, очолюють її, забезпечують політико-культурну єдність, релігійні й мовні права, захищають її інтереси і вважають себе рівноправним партнером польської шляхетської нації [45].

У французькому українознавстві в той час твір Боплана, який заслуговує на високу оцінку «енциклопедії тогочасного українознавства» [46,244].

Праці в умовах самостійної козацько-гетьманської держави (1648 - 1708 рр.).

В 1648 році був складений **літопис Крехівського монастиря**, який охоплював події 1494-1648 років. З записів стає відомо, що була війна «Стародубщина» (1537), війна з Москвою (1579), татарські набіги, серед впливових можновладців називаються польські королі і князь Костянтин Васильович Острозький, а 1648 року «война з козаками вел. была и побилы козаки ляхов» [47,1-3].

В літописі Яна **Бінвільського**, який сформувався під впливом київської канцелярії і її писаря земського Василя Воронича, багато аркушів базується на хроніках Бельських та Кромера з незначними відмінностями. Назва слов'ян автор вважав, що походить від слова слава, а поділяються вони наступним чином: «Якож з того народу естесмо рус, полякы, чехове, слежацы, поморяне, кашубове, москва, петигоръци, черъкасове, булкарове, боснове, серъбове, дальматове, илмеричикове, каръвацы, стирове и иние народи» [48,63]. Руси ж, під якими розумілися пращури українців, свій родовід мали за «Літописом руським», на який посилається автор, «от Щека, Кия, Хорева и от сестри их Либеди. Потомкове их на Киеве били Оскарда а Дир» [48,63]. Уже в цій праці простежується тенденція виділити козарів в окрему гілку руського народу. Так, автор вважав, що київський князь Святослав: «оберънулсе на козари, которий теж народ бил руский, и добил под ними замок, названий Белие Вежи» [48,63]. Русь же як держава включала, за Боболинським, значну територію: «И еще за доброго здоровья сыны был поделил: Веславовы старшому дал Новгород, Заславовы — Полоцк, Святополковы — Туров, Ияроморовы — Ростов, але кгда Весеслав умер, Иаромир взял Новъгород, а Борис — Ростов, Глѣб — Муровъск, С(вя)тослав — Полісе, Всеволодові — Володымер, Мечслав — Тверкал, Зеславль Смоленск, Судыслав — Пленсков, Посвист — Волин» [48,63].

Однією з головних тем стосовно давньоруського періоду є хрещення Русі. Автором в літописі не оминалася інформація про язичницький період, коли говорилося «о давних богах русских и московских»: «Рус за Б(о)га міла Дида, Лада, Купала, Леля и Полеля, Рус власне хвалила, якоже рочние показуют. В том блуде и балвофальстве долго народ тот пребивал пребивал, аж (до) Володимера, кнежати иновладцы всей земли Руское. Которий крест с(вя)тий принял с Костянътинополя». Далі йшло уточнення: «А русь верою хрестиянъскую принела за Володимера, кнежати киевского и всей Руси иновладци, року 990» [48,68]. Відзначався і внесок княгині Ольги як попередниці свого онука в проникненні християнства на Русь: «А иж Олга наперед, а потом онук ей Володимер окрестившыся, віру хрестиянъскую принял, кгрунтовне вся Руская земля до визнання правдиваго Б(о)га пришла» [48,63]. Мав місце переказ про можливі альтернативи вибору віри князем Володимиром: «Был намовен Володимер от татар, абы віру их принял. Не схотил, жидовской теж не

схотіл, также и латинской не схотіл, але греческую віру принял» [48,63].

Велике значення автор надає татарським набігам на землі України: «Едика, цар татарский, шкоди починил около Киева и Киев место спалил, который от того часу до першое першое можъности и мурованя монастыров и церквей прийти не может. Замку однак киевского татаре не взяли, хот моцю добивали, але добиток увес и луду велми много побрали» [48,65]. В іншому місті літописець відзначав: «Менди Курей, цар орди перекопское, злочестивий взял приступом Киев, у церквах побрал начине золотое и сребенъное. На тот час бил в Киеве один попович багатир, который, стоечи на валу меском, из лука в кошу татарском убил царика. Где татаре, обачивши так силного багатира, з мещани киевскими учинили трактати таким способом, аби видали того, который на вале з луку до коша стрелил, обещуючи кияном отъступит от места. И так мещане киевские меж собою урядили, оного поповича видали, скоро так силно мужа позбили. Того ж часу меж людми тая примовка примовка ест: «Кияне — ледакия жиди». И пусто стоял Киев до часов наших» [48,68]. У вище наведених сюжетах центральна роль відведена Києву і це є одним із проявів історичної пам'яті про колишнє столичне місто Русі.

Іншим історичним сюжетом є розвиток подій по вісі Литва — Русь, який закінчується Люблінською унією 1569 року — «скончиласе ґрунтовне уния албо зедночене Великого князъства Литовского с Короною Полскою. Волин, Подляше и Киевское воеводство до Корони вечними часи прилучено» [48,68].

В літописі спостерігається збереження традиція прославлення князів, які трималися православ'я: «Року 1563 ... Волоша присегла и обвезалася Дмитру Вишневецъкому, же его за п(а)на міла взят, бы едно міл притегнут до них с козаками до Волох. В том им до Яс прибил погромълений. А иж ся княз Дмитр Вишъгневецкий для хорого здоровья на возе ехал, не мог пред веръховими уехат, в копици сена скрити хотел. Которого волошин, што по сено приехал, видал, там же бил пойман, з Янем Пясецьким, подолянинем, цесарови турецъкому до Царигорода послал послал. Которий там на гаку обудвох завесит казал над одъного морскою. Пясецький латно сконал, бо упатъ зараз на гак груд (?), а головою на дол оберънул и так скоро крову залилса, але княз Вишневецкий за ребро увязел и так очима се оберънул к горе. Прето бив жив до третего дня, аж его туръки з луков ростреляли, гди проклинал их Махомета» [48,67-68], «зимою Шульжинци татаре винели и все едно недели к(с)онъже Михал Корибут Вишневецкий, староста овруцький, з Самоелем Корецьким Томъшу, господаря волоского, наголову войско его збил и Ясы, столечное место, опановал. Там же у Ясях князя Вишневецкого отруто по Рожестве Х(ристо)вом. По нем Корецкого збито. Был то ксонъже щасливий в бою, похован у Вишневцу в церкви мурованой [48,70]». В цих двох фрагментах яскраво виступає антимусульманська направленість тогочасного літописання.

Козацькі походи на Крим розглядаються в такому ж ключі: «Войско Запорозское ходили (з) Ишин Кирием до Криму; хотели его на царстве посадити, але татаре од своих гано (?) из гкалкою били Вой-

ска Запорозського от татар и без води згнуло до трох тисячей на кучу у розних (?) полях и Дорошенка забито» [48,72].

Московія, як тиранія, також сприймалася вороже, а походи проти Московської держави правими: «Остринин место московское Волицьки из замьком взял», «Путивль место и замок Гриц зо с козаками взял» [48,73], «Москви виехало на герец немало» [48,68], «москвы сорок тысячей» [48,65], «Року 1584-г(о) Иван Василиевич, тыран, цар московский, умер» [48,68].

Знайшли відображення на сторінках літопису і козацькі повстання «1596 ... року Косинский воевал и под Пяткою побито его. Таборщина першая на Солоници за Лубнями била за Наливайка» [48,72]. «Третяя таборщина за Олихъвера под Переясловем» [48,73], а також деталі козацької історії як, наприклад, «на козаки бил випис през п(а)на Адама Киселя, подкоморог(о) черниговского» [49], тобто складання реєстру, в який багато хто не потрапив.

Львівський літопис, автор якого Михайло **Гунашевський**, вийшов з середовища покозачених шляхтичів близького до генерально-го писаря, а потім гетьмана Івана Виговського. Переставши бути в козацькому середовищі військовим підписком, він прийняв священницький сан і був протопопом у Києві та Перемишлі [50].

Славиницький [51], чернече ім'я — Єпіфаній (кін. XVI — поч. XVII ст. — 1675) народився на Поділлі або на Волині, навчався у Київській братській школі та, ймовірно, за кордоном. Був викладачем Київської братської школи, професором Києво-Могилянського колегіуму, в останньому читав курси латинської, грецької та старослов'янської мов. За дорученням митрополита Київського С. Косова 1649 року виїхав до Москви, де згодом (1653) організував першу Греко-латинську школу. Автор понад 150 оригінальних і перекладних праць з питань розвитку освіти і науки, а також з етичної і теологічної проблематики. 1663 року перевидав у Москві Острозьку Біблію, до якої написав передмову. Йому належить також авторство «Громадянства звичаїв дитячих» («Громадянство звичаїв добрих»). Найважливішими з праць є «Лексикон латинський» та «Лексикон словено-латинський» (у співавторстві з А. Корецьким-Сатановським) [52,493]. Найстаріший список «Лексикону латинського» датується 1642 роком, він був найбільшим словником (27 000 позицій), який називають «скарбниця церковно-слов'янської та української лексики XVII ст.» [53].

Син судді земського київського Юрій Стефанович **Немирич** [54] (1612 — 1659) вступив до Раківської академії, студіював у Лейденському, Амстердамському, Паризькому, Базельському, Падуанському університетах, здійснив освітню подорож до Англії. Під враженням від перебування в Голландії та Швейцарії стає послідовним прихильником республіканської форми правління і федеративного устрою держави як союзу республік, що здатний забезпечити громадянські свободи і релігійну толерантність. Відомий як автор трактату «Роздуми про війну з московитами» (написаний і виданий у Парижі 1632 р.), в якому виступає рішучим противником самодержавно-монархічного ладу, тиранії і деспотизму, поборником громадянських свобод. Після повернення на батьківщину (1634). З 1640 року був київський підкоморій, в 1648 році полковник «посполитого рушення» київської і

волинської шляхти проти козаків. Виступав посередником шведського короля Карла Густава у переговорах з козацьким гетьманом. В 1657 році перейшов на бік Б.Хмельницького, підтримував гетьмана І.Виговського. Пориваючи з соцініанством, прийняв православ'я. Розробляв проект Гадяцького договору, де він обстоював необхідність утворення нової держави на основі конфедерації Польщі, Литви і України; до цієї конфедерації остання мала ввійти на правах самобутньої держави (під назвою «Велике князівство Руське»), зі своїми верховним трибуналом і судочинством, вищими урядовцями, гетьманом і канцлером, державною скарбницею, грошовою одиницею, військом, адміністративно-територіальним поділом [55]. Цю позицію Немирич обстоював і в «Маніфесті до володарів Європи» (1658), в якому, випереджаючи думки, викладені пізніше П. Орликом, роз'яснював європейським політикам необхідність денонсації козацькою державою Переяславських угод [56].

Джерела та література

1. *Bohomolec F. Zycie Orzechowskiego.* — Sanok, 1855; *Brandowski A. De Stanislai Oxii Orichovii Annalibus Polonicis. Commentatio historico-philologica.* — Berolini, 1860; *Сумцов М. Ф.* Станислав Ориховский // КС. — 1888. — Т. 23; *Lichtensztul J. Poglady filosoficzno-prawne St. Orzechowskiego.* — Warszawa, 1930; *Barycz H. Studia wloskie Stanislawa Orzechowskiego // Studia z dziejow kultury polskiej.* — Warszawa, 1949; *Наливайко Д. С.* Ориховський як український латиномовний письменник Відродження // Українська література XVI — XVIII ст. та інші слов'янські літератури. — К., 1984; *Литвинов В. Д.* Историко-софские взгляды Станислава Ориховского // Человек и история в средневековой философской мысли русского, украинского и белорусского народов. — К., 1987; *Його ж.* Проблеми государства в трудах Станислава Ориховского // Отечественная общественная мысль эпохи средневековья (Историко-философский очерк). — К., 1988; *Сас П. М.* Українсько-польський мислитель доби Відродження Станіслав Ориховський: на шляху до історизму нового часу // УЛЖ. — 1991. — №1; *Його ж. С.* Ориховський, Й. Верещинський: політико-правові концепції державного устрою // Україна — Польща: іст. спадщина і суспільна свідомість. — К., 1993; *Його ж.* Проблема людини в творчості українського письменника XVI ст. Ст. Ориховського // Україна і Польща в період феодалізму. — К., 1994; *Лефтерова О.* Тексти Святого Письма у латиномовних творах Станіслава Ориховського // Діалог культур: Святе Письмо в укр. пам'ятках. — К., 1999; *Литвинов В.* Ренесансний гуманізм в Україні (ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV — XVII ст.). — К., 2000; *Куташев І.* Суспільно-політичні погляди Станіслава Ориховського // Політичний менеджмент. — 2005. — № 3 (12). — С.169-179.
2. *Литвинов В.* Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV — початку XVII століття. — К., 2000.
3. *Філософія Відродження на Україні.* — К., 1990.
4. *Історія філософії на Україні: У 2-х тт.* — К., 1987. — Т. 1..
5. *Orichovius St. Kronici polskie: Od zgonu Zygmunta 1-go.* — Warszawa, 1805. 172 s.; *Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М.* Гуманістичні та реформаційні ідеї на Україні (XVI — початок XVII ст.) — К., 1991.
6. *Ориховський С.* Напучення польському королеві Сигизмунду Августу // Українські гуманісти епохи Відродження. — К., 1995. — Ч. 1-2.

7. Дячок О. О. Запорізьке козацтво в «Хроніці Європейської Сарматії» А. Гваньїні // Історія запорізького козацтва: сучасний стан і проблеми вивчення. — Дніпропетровськ, 1990.

8. Дзира Я. Татаро-турські напади на Украшу XIII — XVI ст. за хроніками Бельських та Стрийковського // Український історико-географічний збірник. — К., 1971. — Вип. 8.

9. Шафонский А. Ф. Черниговского наместничества топографическое описание. — К., 1851. — С. 30; *Фрагмент з літопису Яна Бінвільського // Писемність Київської Русі і становлення української літератури.*

10. Пясецкий П. Смутное время и Московско-Польская война. От появления первого самозванца из Польши в 1604 году до Деулинского перемирия 1618 года. — Спб., 1897.

11. Меховский М. Трактат о двух Сарматиях. — М., 1936.

12. Герберштейн С. Записки о Московии // Россия XVI в. в воспоминаниях иностранцев. — Смоленск, 2003.

13. *Л Ёкарство на оспальїй умысль чолов Ёчий.* — Острог, 1607; *Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія.* — К., 1990; *Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М.* Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні. — К., 1991; *Криса Б.* Пересотворення світу. Українська поезія XVI — XVII ст. — Львів, 1997.

14. *Голубев С.* Южнорусский православный катехизис 1600 года // ЧИ-ОНЛ. — 1890. — Кн. 14; *Ильинский Ф. М.* Большой Катехизис Лаврентия Зизания // ТКДА. — 1898. — № 2; *Харлампович К.* Западнорусск. православные школы XVI и нач. XVII в., отношение их к инословным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. — Казань, 1899; *Возняк М.* Граматика Лаврентія Зизанія з 1596 р. // ЗНТШ. — 1911. — Т. 102. — Кн. 1; *Ботвинник М.* Лаврентий Зизаний. — М., 1973; *Ісавич Я. Д.* Новые материалы об укр. и белорусских книгопечатниках первой пол. XVII в. / Книга. — М., 1977. — Сб. 34; *Мицько І. З.* Острозька слов'яно-греко-латинська академія. — К., 1990; *Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М.* Гуманістичні тенденції в творах членів вченого гуртка друкарні Києво-Печерської лаври // Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. Гуманістичні та реформаційні ідеї на Україні. — К., 1991.

15. *Сія книга, глаголемая катихизис...* — М., 1627 (те саме: Гродно, 1787).

16. *Казанье св. Кирилла, патриарха Иерусалимского о антихристе и знаках его з розширением науки против ересей розных.* — Вильно, 1596.

17. *Жебровський Ш.* Kakol, ktory rozsciewa Stephanek Zizania w cerkwiach guskich w Wilnie (1595) // Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в. Т. I. Видав д-р Кирило Студинський. Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. — Львів, 1906. — Т. V; *Старовойт О.* Стефан Зизаний. — Львів, 1996.

18. *Сумцов Н. Ф.* Иоанн Вышенский (Южнорусск. полемист нач. XVII ст.) // КС. — 1885. — №4; *Житецкий И. П.* Литературная деятельность Иоанна Вышенского // КС. — 1890. — № 6.; *Перетц В.* Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI — XVII вв. — Л., 1926; *Еремьина И. П.* Иван Вишенский и его общественно-лит. деятельность // Иван Вишенский. Соч. — М.; Л., 1955; *Зарайко П. К.* Українські письменники-полемісти кінця XVI — початку XVII ст. у боротьбі проти Ватикану й унії. — К., 1957; *Білецький О. І.* Полемічна літ-ра. Иван Вишенський // Білецький О. І. Збір. праць у 5 т. — К., 1965. — Т. 1; *Пашук А. І.* Суспільний ідеал І. Вишенського // Від Вишенського до Сковороди. — К., 1972; *Франко І.* Иван Вишенський і його твори // Франко І. Збір. творів у 50 т. — К., 1981. — Т. 30; *Харитонов*

В. С. Іван Вишенський і розвиток ідеї європейського гуманізму // Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI – XVIII ст. – К., 1981; Яременко П. К. Іван Вишенський. – К., 1982; Шевчук В. О. Іван Вишенський та його послання // Іван Вишенський. Твори. – К., 1986; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія – К., 1990; Стратій Я. М. Іван Вишенський і спорідненість його вчення з ідеями Реформації // Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні. – К., 1991.

19. *Вышенский И.* Соч. – М.; Л., 1955 [Книжка. Краткословный ответ Петру Скарге. Послание Домникии. Зачапка мудрого латинника з глупым русином. Послание львовскому братству. Послание Йову Княгиницкому. Позорище мысленное]; Твори. – К., 1959; Вибр. твори. – К., 1972; Твори. – К., 1986

20. *????? to iest Lament iedyney S. powszechney apostolskiey Wschodniey Serkwie...* – Wilno, 1610; *?????????* (Антиграфи) // Памятники полемической лит-ры, – СПб., 1903. – Кн. 3 (Русск. ист. библиотека, Т. 19); *Лямент у світа убогих на жалостное преставленіє святолюбивого а в обоі добродітелі багатого мужа в Бозі велебного господина отця Леонтія Карповича, архімандрита общія обителі при церкві Сошествія святого духа братства церковного Віленського православного гречеського* // Пам'ятки братських шкіл на Україні. – К., 1988.

21. *Verificatio niewinnosci* // Архив Юго-Западной России (далі – АЮЗР). – Ч. I. – Т. VII.

22. *Прокошина Е.* Мелетий Смотрицкий. – Минск, 1966; Яременко П. К. Мелетий Смотрицкий. Життя і творчість. – К., 1986; *Короткий В. С.* Творческий путь Мелетия Смотрицкого. – Минск, 1987.

23. *Смотрицкий М.* Грамматика. – К., 1979;

24. *Арология.* – Львів, 1628.

25. *Науменко Ф. І.* Педагог-гуманіст і просвітителі І. М. Борецький. – Львів, 1954.

26. *Пересторога...* // Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954.

27. *Протестація* // Пам'ятки братських шкіл на Україні. – К., 1988.

28. *В Ёрш Ё на жалосный погреб зацного рыцера Петра Коначевича-Сагайдачного* // Українська поезія: кінець XVI – початок XVII ст. – К., 1978; *Колосова В. П.* Твір Касіяна Саковича «В Ёрш Ё на жалосный погреб Петра Сагайдачного» // Радянське літературознавство. – 1965. – №12.

29. *Хижняк З.І., Сасина М.С.* Копистенський // Києво-Могилянська академія

30. *Завитневич В.З.* «Палинодия» Захарии Копыстенского и ее место в истории западнорусской полемики XVI и XVII вв. – Варшава, 1883.

31. *Книга о в Ёр Ё единой, святой, соборной апостолской церкви, которая под росуког церкви восточной поддается.* – Б. д.; *Оміліа, або казань на роковую память... Елісея Плетенецкого, архимандрита Печерского киевского.* – К., 1625 (перевид.: АЮЗР. – 1914. – Ч. I. – Т. 8; *Тітов Х.* Матеріали до історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII вв. – К., 1924); *Палінодія, или Книга обороны* // Памятники полемической лит-ры в Зап. Руси. – СПб., 1878. – Ч. I.

32. *Лабіринт, або Заплутана дорога, де красна мудрість з повинності своєї панам могилянам і ще декому, в заходах своїх подібному, коротшу і далеко кращу дорогу показує* // Пам'ятки братських шкіл на Україні. – К., 1988;

Крекотень В. І. З історії українсько-білоруського літературного співробітництва в першій пол. XVII ст. (Поєма Хоми Євлевича «Лабіринт») // Українська література XVI – XVII ст. та інші слов'янські літературири. – К., 1984.

33. *Ся книга, нарицаемая Зерцало богословіи.* – Почаїв, 1618; *Евангеліе учителное албо Казаня на недѣля през рок и на праздники господніе и нарочитым святым угодником Божіим.* – Рахманов, 1619; *Перло многоцінное.* – Чернігів, 1646; *Уривки з прозових та віршованих творів філософського змісту // Пам'ятки братських шкіл на Україні.* – К., 1988; *Із книги «Зерцало богословіи» // Українська поезія XVII ст.* – К., 1988; *Із книги «Перло многоцінное» / Пам'ятки братських шкіл на Україні.* – К., 1988.

34. *Маслов С.И.* Кирилл Транквилион-Ставровецкий и его лит. деятельность. – К., 1984; *Пилявец Л.Б.* Прогрессивные филос. учения на Украине первой трети XVII в. (Кирилл Транквилион-Ставроецкий): Автореф. дис... канд. филос. наук. – К., 1987; *Пилявец Л.Б.* Гуманістичні тенденції в поглядах на людину й суспільство Кирила Транквіліона-Ставровецького // Європейське відродження та українська література XIV – XVIII ст. – К., 1993.

35. *Чорний О.* Ідея людської універсальності у чернігівському літературно-філософському колі Л.Барановича // Людина, суспільство, культура : історія та сучасність. - Чернігів, «Сіверянська думка», 1996. – С. 36. Див. детальніше: *Чорний О.О.* Вчення про людину Чернігівського літературно-філософського кола : другої половина XVII – першої половина XVIII ст. Автореф. дис. ... канд. філософ. наук. – Дніпропетровськ, 1998. – 15 с.

36. *Лексіконъ славеноросскій и имень тлъкованіе.* – К., 1627 (те саме: Кутейно, 1683; К., 1961).

37. *Німчук В.В.* Беринда Павло // Києво-Могилянська академія в іменах XVII – XVII ст. – К., 2001. – С. 66.

38. *Колосова В.П.* Із спостережень над поетичною спадщиною Памво Беринди // Радянське літературознавство. – 1978. – № 8.

39. *Голубев С.Т.* Петр Могила и Исаяя Копинский // Православное обозрение. – 1874. – № 2, 3; *Його ж.* Удаление Исаяи Копинского из Киево-Михайловского монастыря // КЕВ. – 1874. – № 1,2; *Логвиненко С.В.* Свобода волі і система цінностей в «Алфавіті духовному» Ісайї Копинського // Проблеми філософії. – 1992. – Вип. 94.

40. *Алфавит духовный в ползу іноком и мірским богоугоднѣ жити хотящим написаный.* – К., 1710; «*Стіхословія любезного к Богу взыванія*», «*Посланіе до Я. Вишневецького*», «*Статут Братства юношеского*», «*Посланіе до священиків*» // Грушевський М. Історія української літератури. – К., 1995.

41. *Голубев С.Т.* Киев. митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования). – Т. 1. – К., 1883, Т. 2. – К., 1898; *Липинський В.* Релігія і церква в історії України. – Нью-Йорк, 1956; *Перетц В.Н.* «Книга души, нарицаемая злото». Неизданное сочинение митрополита Петра Могилы // Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI – XVII вв. – М.-Л., 1962; *Жуковский А.* Петро Могила й питання єдності церков. – Париж, 1969 (перевид.: К., 1997); *Костомаров Н.И.* Киев. митрополит Петр Могила // Костомаров Н. И. Ист. произведения. Автобиография. – К., 1989; *Нічик В.М.* Гуманістичні тенденції в творах членів гуртка друкарні Києво-Печерської лаври // Нічик В.М., Литвинов В.Д., Стратій Я.М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні. – К., 1991; *Крижанівський О.П., Плохий С.М.* Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3 кн. – К., 1994. – Кн. 3; *Феномен Петра Могилы.* Біографія. Діяльність. Позиція. – К., 1996; *Нічик В.М.* Петро Могила в духовній історії України. – К., 1997.

42. Книга гуши, нарицаемое злото... — К., 1623. — ВР ЛНБ; Любомудр-Бйшаго кирь Агапита діакона, блаженн Бйшему і благочестив Бйшему царю Іоустиніану... главизны, поучителны, по краегранію еллински изложены, словенски же пръвое напечатаны. — К., 1628; ??????????????... си ест служебник от литургій Св. Васіліа, Іоанна Златоустаго и преждесвященных служеній іерейских и диаконских повседневных ноцных же и дневных в себѣ сьдръжимых реченный. Благословеніем и исправленіем преподобн Бйшаго господина и отца кирь Петра Могилы. — К., 1629; *Передмова // Номоканон си ест законоправилник, имея по сокращенію правила святых апостол седми соборов и помѣстных и бѣжих. К сему и вселенских учителей и преподобных отец, третіе с болшим исправленіем изданный.* — К., 1629; *Антологія, сирѣчь молитвы и поученія душеполезная.* В душевную ползу спудеов и всѣх благочестивых любомолитвеник. Вкратцѣ собраная и благочиннѣ расположеная тицаніем... Петра Могилы. — К., 1636; *Євангеліе учителное (з благословенія Петра Могилы).* — К., 1637; *????? albo kamen z prosy prawdy cerkwie swiatey prawoslawney ruskiej na skruszenie faecznościemnej Perspektiwy albo raczej pazkwilu od Kassiana Sakowieza... roku 1642 w Krakowie wydanego, wypuszczony przez pokornego ojca Euzebia Pimina.* — К., 1644; *Євхологїон, альбо Молитвослов или Требник.* — К., 1646 (2-е вид.: У 3 ч. — Канберра; Мюнхен; Париж, 1988); *Ортодокс омологія сирѣчь Православное исповѣданіе католическія и апостолскія церкви восточных новопереведеса с еллингреческого языка.* — М., 1696 (у співавт. з Ісаєю Трофимовичем); *Катихисис сирѣчь исповѣданіе православных в Бры католическія и апостолскія церкви восточных...* — К., 1712.

43. Коркішко А.А. Про філософське спрямування курсу логіки Йосифа Кононовича-Горбацького // Від Вишнеського до Сковороди. — К., 1972; Конончук С.Т. Схоластична традиція та українська філософія пізнього середньовіччя: *via antiqua* та *via moderna* в Києво-Могилянській академії // *Philosophia Prima: метафізичні питання.* — К., 1998.

44. *Orator Mohileanus Marci Tullii Ciceronis apparatus partitionibus excultus* // ІР НБУ; *Subsidium Logicae, anno 1630 — 1640.* // ІР НБУ.

45. *Стратій Я.*

46. *Наливайко Д.С.* Українське козацтво та західноєвропейський світ // *Історія українського козацтва. Нариси в двох томах.* — К., 2007. — Т. 2.

47. *Літопис Крехівського монастиря під назвою «Руська ... Кроїніка» з XVII ст.* // ЗНТШ. — Львів, 1904. — Т. 62.

48. *Мицук Ю.* Літопис Яна Бінвільського // НаУКМА. Наукові записки. Історичні науки. — 2002. — Т. 20. — Ч. 2.

49. *Бевзо О. А.* Львівський літопис і Острозький літописець. — К., 1971.

50. *Певницкий В.* Епифаний Славинецкий, один из главных деятелей русск. духовной лит-ры в XVII в. // ТКДА. — 1861. — Кн. 8; *Филарет (Гумилевский).* Обзор русск. духовной лит-ры. 3-е изд. — СПб., 1884. — Кн. 1; *Ротар И.* Епифаний Славинецкий, литературный деятель XVII в. // КС. — 1900. — №11; *Елеонская А. С.* Человек и Вселенная в ораторской прозе Епифания Славинецкого // Развитие барокко и зарождение классицизма в России XVII — нач. XVIII в. — М., 1989

51. *Сказание от божественных писаний яко о святых в небе сущих не дастоит молитися: да оставятя им грехи.* — М., 1680.

52. *Німчук В.В.* Славинецький // Копистенський // Києво-Могилянська академія в іменах XVII — XVIII ст. — К., 2001.

53. *Брик М.* Юрій Немирич на тлі історії України. — Лоссер, 1974; Нічик В.М. Громади антитринітаріїв на Україні та їх ідеологія // Нічик В.М., Литви-

нов В.Д., Стратій Я.М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні. — К., 1991; Лоський І. Юрій Немирич — канцлер Великого Князівства Руського // Хроніка-2000. — 1995. — №1.

54. *Гадяцький трактат* // Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. — К., 1993.

55. *Discursus de bello Moscovitico ad illustrium Romanum Hojski Vlodimiriensem Capitaneum, affinem.* — Paris, 1634; *Роздуми про війну з московитами Ясновельможному Романові Гойському, Володимирському каштелянові і своякові* // Хроніка-2000. — К., 1995. — Вип. 1.

56. *Discursus de bello Moscovitico ad illustrium Romanum Hojski Vlodimiriensem Capitaneum, affinem.* — Paris, 1634; *Роздуми про війну з московитами Ясновельможному Романові Гойському, Володимирському каштелянові і своякові* // Хроніка-2000. — К., 1995. — Вип. 1.

Кривошея В.В. К истории политической мысли XVI – XVII вв.

Рассматриваются особенности развития политической мысли XVI–XVII вв. в трёх разных исторических периодах, основные теории, которые господствовали в историографии того времени.

Krivoshеya V.V. To the history of the political thought in the 16th – 17th centuries

Review of peculiarities of the political thought development in the 16th – 18th centuries in three different periods of history, the basic theories that prevailed in the historiography of that time.